

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ОЛЕСЯ ЛУПІЯ

У статті розглядаються історичні твори Олеса Лупія в постколоніальному аспекті, розкриваються домінанти творчого методу письменника. Вивчаються особливості зображення історичної особи в історичній повісті «Гетьманська булава». Проаналізовано специфіку формування образу героя-месника в історичному романі «Лицарі помсти».

Ключові слова: постколоніалізм, антиколоніалізм, нація, стереотип, інтерпретація

В статье рассматриваются исторические произведения Олеса Лупия в постколониальном аспекте, раскрываются доминанты творческого метода писателя. Изучаются особенности изображения исторической личности в исторической повести «Гетманская булава». Проанализирована специфика формирования образа героя-мстителя в историческом романе «Рыцари мести».

Ключевые слова: постколониализм, антиколониализм, нация, стереотип, интерпретация.

The article deals with the study of the historical prose works of Oles Lupij in the postcolonial aspect, the dominants of the writer's creative method are discovered. The peculiarities of the historical personality's image depiction in the historical short story «Hetman's mace» are studied. The specificity of the hero-avenger image formation in the historical novel «Knights of revenge» is analysed.

Key words: postcolonialism, anticolonialism, nation, stereotype, interpretation

На сучасному етапі в літературознавстві широко використовується постколоніальний аспект дослідження художніх творів. Активне використання цього підходу зумовлене неабиякою зацікавленістю дослідників цілим комплексом національних, культурних, соціально-історичних, політичних умов існування націй, які тією чи іншою мірою знаходять своє відбиття в літературному творі. Постколоніальний аспект дослідження не вичерпується вивченням становища підкорених народів, їхньої свідомої та підсвідомої залежності від колонізатора, або ж виявленням ознак імперського мислення. Сучасні студії «розглядають підготовку в літературних творах (і в культурі взагалі) психологічного ґрунту для імперського мислення – виправдання й заохочення завойовницьких задумів і асиміляційних планів, цивілізаційних місій та культурницьких «хрестоносних» походів» [11, с. 129]. Дослідники вивчають особливості авторської лабораторії письменника, який своїми творами виявляє ставлення до імперського режиму: виражає повне прийняття засад імперської політики, або виявляє нерішучість, хитання, сумніви щодо її доцільності, або взагалі відкидає їх як недоречні чи ворожі.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей прозових творів Олеса Лупія в постколоніальному аспекті, що зумовлює всебічний аналіз не тільки його романів, а й публіцистичних статей, автобіографічних

матеріалів, для безпосереднього проникнення до творчої лабораторії письменника.

Реалізація вищезазначеної мети передбачає розв'язання таких завдань:

– розглянути специфіку вивчення літературних творів із позицій постколоніальної методології у вітчизняному літературознавстві;

– вивчити особливості відтворення історичних подій та героїв у повісті «Гетьманська булава» Олеса Лупія;

– проаналізувати своєрідність зображення героя-месника в історичному романі «Лицарі помсти».

Українська культура взагалі та література зокрема, що майже повсякчас пригнічувалися з боку сусідніх держав, надають неабиякі можливості для постколоніального вивчення. Відомий дослідник цього питання М. Павлишин розрізняє два типи дискурсу – антиколоніальний та постколоніальний. Перший з них він пов'язує з примітивним протистоянням колоніалізму: «Антиколоніальні стратегії об'єднує структура заперечення – переставлення з ніг на голову – колишніх колоніальних аргументів і цінностей. Антиколоніалізм не менш монологічний та ідеологізований, ніж його противник, і в дискурсі антиколоніалізму зустрічається часто підсвідоме бажання далі говорити від імені влади – хоч, правда, влади нової та іншої» [7, с. 227]. Постколоніалізм же дослідник розуміє як використання досвіду й

колоніального й антиколоніального, їх своєрідного осягнення кожним письменником за умов творчої та оригінальної інтерпретації. «Постколоніальна свідомість не позбавлена політичної заангажованості, але їй притаманна схильність до плюралізму, толерантності, компромісу й іронії» [9, с. 10]. За сукупністю ознак більшість дослідників визначають, що постколоніалізм тяжіє до постмодернізму, якому притаманне зневажливе ставлення до загальноприйнятих істин, пародіювання та іронія. У більшості випадків постколоніалізм також «тяжіє до руйнування ієрархічної імперської моделі та заміни її малою, суб'єктивною парадигмою цінностей, відповідно до амбіцій емансипованого народу, що усвідомлює себе вже не на периферії, а в центрі» [8, с. 102].

Саме через вплив постмодернізму постколоніалізм втрачає своє первісне значення, яке полягає не в компромісі та іронії, а в утвердженні національної самодостатності, виробленні активної консолідуючої політики. П. Іванишин у монографії «Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)» наголошує на існуванні ліберального та націоналістичного постколоніалізму. «Ліберальний постколоніалізм повністю перетворюється у ще один метод політичної методології постмодернізму, генеральним завданням якого є не вивчення національних дискурсів, а їх деструкція, не відновлення національної ідентичності поневолених народів, а її нівеляція через космополітизацію» [1, с. 72–73]. Найбільш доречним, вважає дослідник, є націоналістичний постколоніалізм, який, насамперед, визнає необхідність збереження та піднесення національної культури, зміцнення самосвідомості й відкидання імперських дискурсів. Таким чином, «справжній постколоніалізм завжди націоналістичний та антиколоніальний», – відзначає П. Іванишин. У нашому дослідженні ми спиратимемося на розуміння постколоніального дискурсу як такого, що утверджує національну своєрідність народу, виявляється у відтворенні історичної пам'яті не тільки шляхом заперечення колоніального досвіду, а через безпосередній аналітичний розгляд подій тогочасної дійсності.

Постколоніальна критика відзначається подоланням комплексу меншості, що виявляється у відчутті переваги однієї нації над іншою. Увагу науковців також привертають питання пов'язані з вивченням національної ідентичності, етнічної своєрідності, рис національної ментальності, культурних взаємовпливів тощо. «В обширах сучасного українського літературознавства постколоніальна критика створила собі чималий літературний простір, – вона здійснює різнобічну інтерпретацію текстів, розвінчування і дешифрування літературних міфів, постмодерний і феміністичний дискурси, розробку нової тематики та проблематики» [9, с. 13].

У прозовому доробку Олеся Лупія знаходимо ознаки постколоніалізму передусім у історичній повісті «Гетьманська булава» та історичному романі «Лицарі волі». Автор у них виявляє свідоме прагнення до руйнування стереотипів, які впродовж тривалого часу насаджувалися імперською владою.

Насамперед, письменник хоче відновити історичну правду стосовно місця та значення деяких історичних осіб у національній історії. Створюючи історичну повість «Гетьманська булава», Олесь Лупій не послуговався тим, що було написано раніше, а саме творами, що стосуються особистості гетьмана Івана Виговського. Загальновідомо, що його змальовували як ворога українського народу, який хотів розірвати стосунки із Московською державою й шукав порятунку в польського короля. Наприклад, Віталій Кулаковський у романі «Мартин Пушкар» саме так і змальовує Івана Виговського як задрісника та зрадника, що намагається протистояти козацьким полковникам Мартину Пушкарю та Якову Барабашу, які, на думку автора, були б кращими послідовниками політики Богдана Хмельницького. Насправді ж негативна оцінка політики Івана Виговського ґрунтувалася на тому, що сам гетьман походив із старовинної української православної шляхти, отже був не простого роду, а також свою військову кар'єру розпочав у війську Речі Посполитої й ніби мав намір приєднати українські землі до її складу. Цим уміло маніпулювали його конкуренти за гетьманську булаву – Мартин Пушкар, Яків Барабаш і Григорій Лісницький. У романі «Гетьман Іван Виговський» Івана Нечуя-Левицького бачимо подібне зображення головного героя. Гетьман змальований як жорсткий, підступний політик, який після смерті Богдана Хмельницького не став за його заповітом виконувачем обов'язків гетьмана до повноліття Юрія Хмельницького, а захопив владу в свої руки. Поразку політики Івана Виговського автор вбачає в тому, що він не мав підтримки народу: «Не довіряючи йому (народу) спочатку із тактичних міркувань, гетьман згодом не став з ним радитись з принципу – через неповагу. І фактично це стало чи не основним, хоч і непрямим, призвідцею власної гибелі» [6, с. 153].

Олесь Лупій переосмислює існуючі концепції та стверджує, що ім'я гетьмана Івана Виговського «... свого часу було спалюване російськими імперськи налаштованими та радянськими істориками, авторами багатьох романів, повістей і драматичних творів. «Зрадник», «відступник», «перевертень» – як тільки не називали того, хто насправді був вірним сподвижником Богдана Хмельницького, видатним політиком, полководцем, патріотом України і прагнув єдиного – здобуття самостійної соборної держави» [5, с. 6]. Концепція образу Івана Виговського в романі Олеся Лупія «Гетьманська булава» якісно відрізняється від творів його попередників і ґрунтується на працях М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського. Автор переосмислює й аналізує архівні документи, які пояснюють справжні мотиви служіння гетьмана польській короні. Існують підстави вважати, що саме Іван Виговський відіграв важливу роль у формуванні розвідки Війська Запорозького. На початку 1649 р. полковник Максим Нестеренко послав до Польщі з Переяслава 2000 розвідників. Проте пізніше керування цими справами переходить до Івана Виговського, завдяки якому було створено широку агентурну мережу, яка сповіщала гетьмана про все важливе, що

діялося не тільки в Україні, але й у Польщі, Австрії, Османській імперії, Кримському ханстві, приднайських державах. Тільки в період національно-визвольної війни Іван Виговський закінчує свою місію в польському війську й призначається Богданом Хмельницьким на посаду особистого, а згодом генерального писаря.

Олесь Лупій показав Івана Виговського як продовжувача передсмертних задумів покійного гетьмана про послаблення зв'язків із Москвою та укладення союзу із західними державами Швецією, Трансильванією. Одночасно новий гетьман намагався покласти край анархії, що витворилася в Україні та створити керівну верству з освічених, заможних людей, які мали б національну свідомість, дбали про державні інтереси. Іван Виговський хотів посилити її шляхетськими елементами, котрі б разом із заможними козаками утворили нову національну еліту, на яку мала б спиратися держава. Сам він відзначається неабиякою освіченістю, знає кілька європейських мов й особисто, без перекладачів, спілкується зі шведськими, німецькими, угорськими, польськими послами. Особливу роль він надає проведенню вдалої дипломатичної політики: «Хмельницькому було дуже важко, але він усе своє життя був воїном і всі скрути вирішував з допомогою шаблі. Мені душа підкаже, що не завжди допомагає шабля, – говорить Іван Виговський [2, с. 550]. Він покладає великі надії на встановлення тісніших контактів як із сусідніми, так і з більш віддаленими країнами, майже щодня приймає послів, листується з головами інших держав, вправно впроваджуючи таким чином зовнішню політику. Ця звична для колишнього генерального писаря справа відволікає його від внутрішніх міжусобиць. Усе частішими стають заворушення, заколоти й виступи проти Івана Виговського, який вже не може їх контролювати. З цього й починається «домашня війна» на українських землях.

Після такого авторитетного досвідченого полководця, як Богдан Хмельницький, наступному гетьману Івану Виговському було дуже складно тримати владу в своїх руках, тим більш що полтавський сотник Мартин Пушкар та запорозький кошовий Яків Барабаш хотіли якнайшвидше скинути шляхетського гетьмана. Вони підбурювали козаків до повстання. Об'єднавши навколо себе відданих людей, перевірених у бою полковників – Нечая, Богуна, Дорошенка, Пушкаря, Гуляницького, Тетерю, Носача, Золотаренка, гетьману довелося приборкувати розпочатий бунт. За допомогою Іван Виговський звертається до московського царя Олексія, проте він не поспішає її надати, а спостерігає поки «хохли переб'ють один одного», щоб не мати біля себе могутнього війська, здатного на найменший спротив. Зрозумівши таку політику московського царя, гетьман намагається шукати інших союзників, саме тому й з'являється Гадяцька угода з Річчю Посполитою.

У творі письменник зображує багато колоритних образів, серед яких Мартин Пушкар, Іван Богун, Яким Сомко. Створює образ неповнолітнього сина Богдана

Хмельницького, який навчається в київській академії, студіює літописи, хроніки, точні науки та вивчає мови, розуміючи що все це йому може допомогти стати наступним гетьманом, як того хотів його батько. Юрій Хмельницький розуміє, що зараз нічого не може протиставити Іванові Виговському – освіченому, кмітливому та розумному полководцю, по праву вважаючи, що «до булави ще треба голови» [2, с. 558].

Таким чином, у історичній повісті «Гетьманська булава» Олесь Лупій зміг по-новому зобразити постать Івана Виговського, розглянувши всі історичні обставини та проаналізувавши документальні джерела, створити цілісний образ українського гетьмана, зломивши імперські стандарти.

У іншому історичному романі «Лицарі помсти» Олесь Лупій створює образ молодого, але загартованого козака Івана Федоренка, який повернувшись додому після тривалих боїв у корпусі Івана Сірка під Дюнкерком (Франція) застає сплюндроване татарами рідне село. Головний герой дізнається про те, що татари забрали його брата та наречену в ясир, й вирішує будь-що визволити їх із полону. Не знайшовши підтримки у Богдана Хмельницького, він згуртовує навколо себе найвідважніших козаків і вирушає до Запорозької Січі, звідки навздогін татарським нападникам відправляються козацькі чайки.

Історичні романи про морські здобутки козаків, їх перемоги в морських походах малодосліджені й майже не відбиті в українській літературі. Саме тому Олесь Лупій вирішив написати роман про досягнення козацького флоту, зацікавлення яким, за твердженням письменника, не полишає його з дитячих літ. «Про колись славетні походи наших предків або замовчувалося, або говорилося напівправду, надто лаконічно, ніби між іншим, і ледве не ставилося під сумнів, чи українці взагалі могли бути моряками», – говорить письменник [4, с. 126]. Вивчивши вітчизняні й зарубіжні хроніки, автор створює образи мужніх, завзятих мореплавців, оборонців рідної землі, які не шкодуючи своїх життів прагнуть відновити колишні морські кордони.

У творі зображується дилема в душі головного героя. З одного боку, він розуміє, що несприятливі політичні умови змусили гетьмана Богдана Хмельницького заручитися підтримкою турецько-татарського війська у війні проти Польщі, і герой не має права порушувати державні домовленості, за якими турки здобули повну владу на морі. З іншого боку, Іван Федоренко будь-що хоче врятувати силоміць вивезених односельчан, серед яких були його брат і наречена. Дослідники постколоніалізму відзначають особливу привабливість подібних сюжетів, де підкорена країна уподібнюється з дівчиною, яка була примусово вивезена з рідного краю, або збездечена загарбником. Наприклад, М. Шкандрій відзначає, що «У літературі сексуальне поневолення колонізованих і завойованих жінок часто репрезентує відносини між імперією та завойованою територією» [10, с. 89]. У цьому випадку доля дівчини зображується не тільки як особиста

трагедія, а й набуває символічного звучання. Образ Надійки в романі «Лицарі помсти» накреслений досить умовно, головним чином через спогади Івана Федоренка. Надаючи образу збірні риси української вдачі, автор не надто опікується конкретизацією персонажа, що свідчить про його абстрактність і символічність.

Головний герой, який на початку роману зосереджений на ідеї визволення дівчини, згодом розуміє, що не тільки Надійка потребує допомоги. Занадто свавільно вели себе турецькі союзники, щоб тепер мати якісь гарантії козацької відданості. Він відчуває в собі сили вести кілька галер із козаками для того, щоб нарешті виявити свою силу та завзяття, нескореність загарбницьким діям сусідів. «Таким чином, у ході зосередженого, хоч і не зовсім рівного протибою з поневолювачами поволі розширюється мета й дужчають оті пружинні мотиви Іванової морської виправи» [3, с. 166].

Головний герой роману розуміє необхідність своєї місії ще й тоді, коли ледь не загинув від шаблі яничара: «Невже так визначено долею, щоб я далі жив, стояв на цьому місті і вів козаків уперед, не гаючи ні хвилини?» [3, с. 46]. До нього приходять усвідомлення значення свого опору, але саме в цей час гетьман забороняє військові дії в морі, через які могли розпочатися серйозні проблеми у відношеннях з Портою. Боротися проти могутніх імперій на Заході й на Півдні одночасно було неможливо, Богдан Хмельницький, розуміючи хибність такої політики, змушує Івана Федоренка припинити такі морські походи. Герой не може послухатися наказу, але просякнутий наскрізь ідеєю помсти за свій народ, все ж таки зникає з очей козацької дружини, на одній з

галер. Залишивши собі невеликі шанси на порятунок у протистоянні вдвічі краще озброєним турецьким корветам і галеонам, він відпливає з невеличким загоном у Чорне море, залишаючись вірним ідеї боротьби із загарбниками.

Автор твору зобразив у романі непереможну силу братерства, яка об'єднує односельців Івана Федоренка та всіх звільнених із турецького полону, – усіх тих, хто терпів наругу над собою й зрештою відчув у собі силу до спротиву.

Історична проза Олеся Лупія відзначається руйнуванням стереотипних поглядів на власну історичну дійсність, які формувались століттями. У творах спостерігаємо тенденцію до ламання комплексу меншовартості, уславлення звитяги оборонців рідної землі, які ведуть відчайдушну боротьбу за національну ідею. Постколоніальний аспект дослідження відзначається всеоб'ємністю інтерпретації історичного твору. Повесть «Гетьманська булава» відзначається спрямованістю до переосмислення історичної особи Івана Виговського, розкритті особливостей його державної політики, спрямованої на віднайдення самостійних шляхів національного розвитку. У романі «Лицарі помсти» зображений герой-месник, скерований спочатку особистою трагедією, він усвідомлює скрутне становище українського народу, спричинене загарбницькою політикою сусідніх держав, і стає відчайдушним рятувальником полонених. Герої романів відзначаються стійкістю своїх переконань упродовж твору, намаганням позбавитися імперських пут. Більш детальне вивчення творчого доробку Олеся Лупія в постколоніальному аспекті потребує подальших розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин П. В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): [монографія] / П. В. Іванишин. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2005. – 308 с.
2. Лупій О. В. Вибрані твори. Падіння давньої столиці: [іст. роман]; Гетьманська булава: [іст. повість] / О. В. Лупій; [вступ. ст. О. В. Мишанича]. – К.: Укр. письменник, 2008. – 687 с.
3. Лупій О. В. Лицарі помсти: [іст. роман] / О. В. Лупій. – К.: Задруга, 2001. – 183 с.
4. Лупій О. В. Тож хто нам заборонить? / О. В. Лупій // Лупій О. В. Лицарі помсти: [іст. роман]. – К.: Задруга, 2001. – 183 с.
5. Лупій О. В. Свою історію творити / О. В. Лупій // Літературна Україна. – 2004. – 18 березня. – С. 6.
6. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: У 10-ти томах / І. С. Нечуй-Левицький – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 10. – 257 с.
7. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / М. Павлишин // Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С. 223–236.
8. Поліщук Я. Постколоніальний аспект сучасної літератури / Я. Поліщук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіах. – 2006. – № 2. – С. 98–102.
9. Федунь О. Постколоніальна критика в українському літературознавстві / О. Федунь // Слово і час. – 2001. – № 10. – С. 10–13.
10. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / М. Шкандрій; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К.: Факт, 2004. – 496 с.
11. Шкандрій М. Літературознавство і постколоніалізм / М. Шкандрій // Дзвін. – 1997. – № 5–6. – С. 129–132.